

Farkas Beáta: Közép- és Kelet-Európa az új geoökonómiai és geopolitikai viszonyok között

Bevezetés

A rendszerváltozás után a közép- és kelet-európai országok számára nem volt kétséges, hogy beilleszkedjenek a kapitalista világrendbe, ideértve az újonnan létrejött Oroszországi Föderációt. A szovjet érdekszférából kiszabadult európai országok a politikai, gazdasági jövőjükre és biztonságukra az európai uniós és NATO-tagságban láttak garanciát. Az EU 2004-es és 2007-es bővítésével 10 közép- és kelet-európai (KKE-i) ország csatlakozott az európai integrációhoz, amit 2013-ban Horvátország egészített ki. 1999-től kezdve több lépésben ezen a 11 országon kívül Albánia, Montenegró, legutóbb, 2020-ban Észak-Macedónia is a NATO tagja lett. Mindemellett az 1990-es évek eleje óta a geoökonómiai és geopolitikai keretek fokozatosan, ám mélyre hatóan átalakultak, elsősorban Kína felemelkedésével. Oroszország Ukrajna elleni 2022. február 24-én kezdődött inváziójával pedig egészen biztosan egy új korszak veszi kezdetét. Ebben a tanulmányban a 11 uniós tagállam (EU-11), illetve Magyarország szempontjából vesszük szemügyre ezeket az új viszonyokat. Természetesen jelenleg az ukrajnai háború kimenetelét és következményeit sem gazdasági, politikai szempontból nem tudhatjuk. Ugyanakkor a nemzetközi környezet tartós változásának irányait már most is érdemes feltérképezni.

Az EU-11 országai alapvetően kétféleképp reagáltak a nyugati világot ért kihívásokra az ukrajnai háború előtt. Azok az országok, amelyek önálló államisága még fiatal vagy több évszázados idegen uralom alatt álltak önálló nemzetközi szerepvállalás nélkül, nem mutattak fel saját reflexiót.¹ Az a két ország, Lengyelország és Magyarország próbálta az átalakuló nemzetközi környezetet a nemzeti szuverenitásra hivatkozva a kormány mozgásterének növelésére, belső politikai hatalmának erősítésére használni, amelyekben nosztalgia élnek az évszázadokkal ezelőtti idők iránt, amikor európai hatalmi tényezők voltak. A nyugati EU-tagok jobb- és balközép pártjai, kormányai számára egyes belpolitikai lépéseik (sajtóval, igazságszolgáltatással kapcsolatban stb.) az EU alapértékeit kérdőjelezzik meg, és a konfliktusok állandósultak. A külpolitikában Lengyelország nem jár külön úton, és már az ukrajnai háború előtt is a NATO-ban látta a függetlensége biztosítékát Oroszországgal szemben. Az Orbán-kormány viszont meg van győződve a Nyugat hanyatlásáról és Ázsia, mindenképp Kína felemelkedésére számít. Az „Egy övezet, egy út” program keretében Kína 2012-ben elindított egy Kína – Közép- és Kelet-Európa együttműködést 17 térségbeli országgal, amit a nyugati tagállamok az uniós egység megbontására tett kísérletnek tekintettek. A várt intenzitású gazdasági kapcsolat nem jött létre, a keleti uniós tagállamok az utóbbi években óvatosabbá váltak, csak Magyarország tartotta fenn korábbi elkötelezettségét (Kavalski 2021).

Ez a tanulmány egy politikai közgazdász (tehát aki társadalmi beágyazottságban vizsgálja a gazdaságot) olvasata, aki a szokásos keretekben nem talált választ a KKE-i kutatásaival kapcsolatos kérdéseire, ezért a nemzetközi politikai kapcsolatok elmélete és a politológia felé fordult. Ettől természetszerűleg nem lett ezen területek szakértője. Pusztán arra vállalkozhat, hogy a magyarországi politikai gondolkodásra ható irodalmakat a saját szakmai szűrőjén

¹ Egy szlovák elemző értékelése a 30 éve független Szlovákiáról jól illusztrálja a markáns, önálló stratégia hiányát: <https://neweasterneurope.eu/2022/07/18/thirty-years-of-slovak-independence-a-roller-coaster-country/>

keresztül olvasva fejti ki a véleményét a KKE-i pozíciókról az új geoökonómiai és geopolitikai viszonyok közepette. Ez a sajátos vállalkozás talán elfogadhatóvá teszi a szokásosnál szubjektívebb megközelítést, illetve a téma újdonsága miatt a szokásosnál több weboldalra történő hivatkozást.

Az európai uniós és német geoökonómiai és geopolitikai álláspontok az ukrajnai háború előtt

A nyugati világ részesedése csökken a világ GDP-ből, az USA és az EU, Egyesült Királyság jelenlegi 44,5 %-os részesedése 2040-re várhatóan 37 %-ra csökken, míg Kína, India és a többi feltörekvő ázsiai gazdaságé 25 %-ról 35 %-ra nő (National Intelligence Council 2021). A GDP mellett számos adatot lehetne felhozni, de ezek a trendek olyannyira közismertek, hogy eltekintek tőle. Ezeket a trendeket gyakran úgy állítják be, mint a nyugati világ hanyatlásának a bizonyítékát. Holott sem közgazdasági, sem morális érvet nem lehet felhozni amellett, hogy a világ népességének kis hányada használja fel az erőforrások és a kibocsátás óriási hányadát, és egy kiegyenlítődési folyamat ne lenne természetes, sőt a nyomor és mélyszegénység csökkentéséhez kívánatos. Ez kétségtelenül együtt jár a nyugati országok geopolitikai helyzetének újra pozicionálásával, súlyos feszültségek keletkezésével, de a kiegyenlítődést indokolatlan hanyatlásnak tekinteni.

Az USA növekvő aggodalommal szemléli az átalakuló erőviszonyokat, kiváltképp Kína gazdasági, politikai, katonai felemelkedését. Hszi Csin-ping 2012-es hatalomra kerülésével kezdődtek olyan folyamatok, amelyek nyilvánvalóvá tették, hogy Kína belépése, ill. beengedése a nyugati világgazdaság globalizációba nem a várt eredményekkel jár. A 2017-es, 19. pártkongresszussal a Nyugat reményei végleg szertefoszlottak, hogy Kínából egy olyan gazdasági versenytárs lehet, amely egy japán vagy dél-koreai típusú politikai rendszer felé halad, amelyek az ázsiai sajátosságaik mellett közös vonásokat mutatnak a nyugati demokráciákkal.

A Kínával fenntartott intenzív gazdasági kapcsolatok miatt az EU egyensúlyozni próbál az USA és Kína közötti feszültségek közepette. A 2019-es uniós stratégiában Kínát meghatározó gazdasági kereskedelmi partnerként és egyidejűleg a technológiai vezető szerepért folyó küzdelemben versenytársként, továbbá olyan rendszerszintű riválisként határozták meg, amely alternatív kormányzási modelleket támogat (Európai Bizottság és Unió Külügyi és Biztonságpolitikai Főképvisele, 2019). A gazdasági kapcsolatokat a politikai kérdéseken túl az egyenlő versenyfeltételek akadályai (aszimmetrikus piacvédelem, a vállalatok állami támogatása stb.) is nehezítik.

Az EU álláspontjának kialakításában meghatározó szerepet játszik Németország intenzív gazdasági kapcsolata Kínával, ezért érdemes alaposabban szemügyre vennünk. A német magatartás megértéséhez számomra, egy közgazdász számára új dimenziókat nyitott meg Klaus von Dohnanyi 2022-ben német és magyar nyelven egyaránt megjelent Nemzeti érdek című könyve. Dohnanyi Ernő magyar zeneszerző unokája Németországban született, németként szocializálódott, szociáldemokrataként szövetségi miniszter és Hamburg Szövetségi Állam miniszterelnöke volt. Ha figyelembe is vesszük, hogy egy 94 éves politikusról van szó, és sem a mai aktív generációval, sem a jobboldali nézőponttal nem azonosítható, illetve semmiképp nem vetíthetjük vissza a Merkel-korszak előtti CDU-ra, Dohnanyi alapvetése mégis kitűnően

megvilágítja annak az ambivalens helyzetnek a hátterét, amelybe mára Németország belekormányozta magát.

A német nemzeti identitás sajátossága, hogy „történelme és tisztázatlan etnikai és nyelvi határai miatt mindig is kevesebb nemzetállami szubsztanciával rendelkezett, mint például szomszédja, Franciaország” (Dohnanyi 2022, 146-47. o.). Már a 18. századtól kimutatható, hogy a német nemzeti tudat legerősebb eleme a társadalmi-gazdasági szubsztancia. A két vesztes világháború, a holokauszt tragédiája, majd a szociális piacgazdaság sikere elmélyítette ezt a történelmi hagyományt. „A jóléti állam versenyképes gazdasággal ötvözve – még ma is ez a német identitás és a német érdekek központi elem... Itt, a versenyképes jóléti államban dobog a német nemzet szíve” (Dohnanyi 2022, 151. o.).

Ennek megfelelően az USA megítélése a diplomatikus megfogalmazások mögött egyértelműen negatív. Amikor az USA a transzatlanti értékközösségre hivatkozik, akkor Dohnanyi szerint csak a saját hegemoniájának megőrzését igazolja, és akadályozza Németországot, hogy a saját gazdasági érdekeit érvényesítse a kiterjedt orosz és kínai kapcsolataiban. Az ukrajnai háború eseményeinek hátterével olvasva megrendítő az a naiv bizalom, amellyel az orosz politika felé fordul, és a Krím annexiója ellenére kizártnak tartja az orosz támadást, miközben teljesen azonosul a Putyin-féle sérelmekkel.

Ugyanakkor nem feledkezhethetünk meg arról, hogy az angolszász geopolitikai gondolkodást a 20. század eleje óta áthatotta az attól való félelem, hogy Németország és Oroszország szövetségével a Brit Birodalmat veszélyeztető, a világot uraló hatalom jöhet létre. Európa az USA számára is az eurázsiai kontinens geopolitikai hídfője (Brzezinski 1999).² Noha az utóbbi évtizedekben Obama, majd Trump elnöksége alatt egyértelmű volt az elmozdulás a csendes-óceáni térség felé, az Orbán-kormány által nagyra értékelt, magyar származású George Friedman még 2012-ben is arról írt: „A következő tíz évben az Egyesült Államoknak ugyanúgy kell reagálnia egy orosz-német kiegyezésre, mint a huszadik században. ... Európa faképnél hagyhatná Amerikát, és felépíthetne egy új, kölcsönösen jövedelmező viszonyt Oroszországgal, ráadásul be is biztosíthatná magát a kelet-európai országokból álló stratégiai védőpajzzsal. Ez óriási kockázatot jelentene az Egyesült Államokra nézve. ... Az Egyesült Államok nem számíthat arra, hogy Németország újra magára vállalja hidegháborús szerepét, és féken tartja az oroszokat” (Friedman 2015, 154-55., 163. o.).³

Az USA-val szembeni fenntartások mellett Dohnanyi az olcsó orosz gázra, olcsó kelet-európai bérekre és a hatalmas kínai exportpiacra épülő német gazdasági modell érdekei miatt elutasítja a szankciók politikáját, mert szerinte úgysem lehet ezzel eredményt elérni. Ehelyett a szociáldemokrata *Ostpolitik* megoldását ajánlja. Háttérben folyó tárgyalásokkal lehet eredményt elérni egyes üldözöttek megmentéséért. „A nyugatnémet kormány a saját maga és

² Amikor Brzezinski (1999) a rendszerváltozás után értékelt az USA új egyetlen szuperhatalmi helyzetét, abból indult ki, hogy mérete, népesség száma miatt Eurázsia (a földrajzi értelemben vett teljes Európa és Ázsia) mérete, lakosság száma, gazdasági termelése miatt a világpolitika fő színtere. Ezért az USA Euráziában elfoglalt pozíciója meghatározó a világhatalmi helyzetére. Nála a német-orosz kapcsolatok megerősödése nem merült fel a valószínű forgatókönyvek között, inkább távoli, de reális veszélyként egy „antihegemón” orosz-kínai-iráni koalíciójé.

³ Friedman hazai „sztárolása” azért furcsa, mert a 2012-es könyvének előrejelzését már lehet értékelni, és a „valóság ellenőrzés” nem mutat jó eredményeket. A amerikai veszélyek közül aránytalanul túlértékelte a német-orosz kapcsolatokból a németek számára adódható előnyöket, míg szó sem esik az oroszokkal szembeni függőség veszélyeiről. Kína potenciális szerepét érthetetlenül alul értékelt, míg Japán USA-t veszélyeztető fegyverkezését vizionálta stb.

az érintett emberek érdekében mindig is a tiszteleten alapuló viszonyban állt a szovjet diktatúra képviselőivel, és nem hagyta, hogy hogy más államok 'moralizáló' tanácsai befolyásolják” (Dohnanyi 2022, 75. o.).

Dohnanyi egyszerre képviseli az USA gyámkodásának és az EU, ezen belül Németország gazdasági integráción túlmenő szerepvállalásának elutasítását. Ezt azért teheti meg, mert teljes érzéketlenséget mutat annak a veszélye iránt, hogy az EU nem jelenik meg geopolitikai aktorként és néhány nagy állam által, nélküle kialakított erőterben kell léteznie. A versenyképes jóléti állam mint identitásképző tételezése után nem meglepő, hogy „Európa csak akkor marad meg demokratikus Európai Unióként, ha Németország megőrizheti a szabadságát, hogy a gazdaságát a német nemzeti érdekek szerint alakítsa” (Dohnanyi 2022, 127. o.). Majd azt is megtudhatjuk, hogy a megfelelő német iparpolitika akadályai nem más, mint a brüsszeli bürokrácia, s egy szó sem esik Németország elmulasztott infrastrukturális beruházásairól, a digitalizáció elhanyagolásáról.

A német geopolitikai gondolkodásban természetesen más álláspontok is jelen vannak, de Dohnanyi gondolatai jól tükrözik azt a főáramú észjárást, amivel a német gazdaság már az ukrajnai háború előtt is veszélyes függőségbe került Kínával szemben. A kínai kapcsolatokat Kohl kancellár kezdte el építeni az 1980-as évek közepétől. A németek szívesen átvették azt az amerikai társadalomtudósok által képviselt gondolatot, hogy a gazdaság liberalizálása utat nyit a demokratizálódáshoz,⁴ ami változás a kereskedelmen keresztül (Wandel durch Handel) jelszavaként vált ismertté, és jól beleillett a fentebb bemutatott német világvéleletbe. Manapság szokás a demokráciaexport képtelenségén gúnyolódni, ezért hozzá kell tennünk, a gazdasági kapcsolatok gyakorlati szereplői nem a liberális demokrácia hibátlan bevezetésére számítottak. Kína esetében nem várták belátható időn belül az autoriter politikai rendszer megváltozását, de bíztak a tartós gazdasági liberalizálásban.

A fordulópontot a Német Iparszövetség 2019-es szakpolitikai dokumentuma jelentette, amelyben megfogalmazták, hogy Kína nem lesz liberális, piac vezérelt gazdaság, és szó szerint úgy jellemezték, mint a két hónap múlva megjelenő, fentebb már idézett uniós dokumentumban, egyszerre rendszerszintű rivális, gazdasági partner és versenytárs (Bundesverband der Deutschen Industrie 2019). A Német Iparszövetség Ázsia részlegének a vezetője azzal védekezett 2020-ban, hogy nem ők voltak naivak, hanem Hszi Csin-ping hatalomra kerülésével kezdődtek viszonylag drámai átalakulások.⁵ Mindenesetre Merkel kancellársága alatt kettős politikát folytattak Kínával szemben, az aggasztó emberi jogi sérelmeket időről időre szóvá tették, de olyan óvatosan, hogy ezek a gazdasági kapcsolatokban ne tegyenek kárt. Azonban az a német remény, hogy a neomerkantilista gazdaságpolitikával zárójelbe lehet tenni az összes kellemetlen kérdést, nem vált be. A hatalmas kínai piacon kényelmesebb volt terjeszkedni, mint a piacokat diverzifikálni, így ma már minden 3. német autót Kínában adnak el. Csakhogy időközben a kínai cégek felzárkóztak, ami a főként a KKV szektor pozícióit veszélyezteti.⁶ Az ukrajnai háború okozta fennakadások ellenére az egyoldalú

⁴ Ls. például Lipset (1959) nevezetes tanulmányát.

⁵ <https://www.politico.eu/article/germany-china-economy-business-technology-industry-trade-security/>

⁶ <https://www.politico.eu/article/why-germany-wont-get-tough-on-beijing-even-if-it-invades-taiwan/>
<https://www.politico.eu/article/germany-china-economy-business-technology-industry-trade-security/>

német függőség mélyülése nem állt meg. Míg 2000-ben a kínai import részesedése 3,4 %, az export 1,6 % volt, addig 2022. első félévében 12,4 % és 7,4 %. A kereskedelmi mérleg deficit Kínával 2022 első félévében rekordhiányt, 40,8 milliárd eurót ért el, miközben az FDI szintén rekord nagyságban, 10 milliárd euró értékben ömlött Kínába (az előző 12 év éves átlaga 5,8 milliárd euró volt) (Matthes 2022). Ha a tajvani helyzet elmérgesedne Kínával, akkor a német gazdaság az orosz ellenes szankciók okozta nehézségeknél nagyságrenddel nagyobb problémákba ütközne.

Összességében véleményem szerint a német és az uniós, illetve a korábbi amerikai állásponttal nem az a probléma, hogy bíztak a gazdasági összefonódás nemzetközi stabilizáló és hosszú távú demokratizáló hatásában. A kapitalizmus kezdeti legitimálódásában is kulcsszerepet játszott az a tapasztalat, hogy a 17. századi öldöklő háborúk után a racionális kapitalista gazdálkodás stabilizálja az országok közötti kapcsolatokat (Hirschman 1998). A második világháború utáni évtizedek európai integrációja szintén ezt megerősítő tapasztalat. Japán, Dél-Korea, Hongkong, Tajvan fejlődési útja pedig azt bizonyította, hogy a demokrácia és a jogállam kifejlődését a nem nyugati, azaz ázsiai kultúrák sem zárják ki. Nemcsak az EU-nak és Kínának, hanem az egész emberiségnek az lenne az egyetlen pozitív forgatókönyv, ha Kína egy szabályalapú világrendbe integrálódva pusztán gazdasági versenytárs lenne.

A probléma abból származott, hogy az EU-ban sem a kínai változások, sem a Krím 2014-es anektálásának a súlyát nem értékelték megfelelően, s utóbbi esetben balti államok és a lengyelek félelmeit oroszfóbiának bélyegezték. Ebben meghatározó volt az a német felfogás,⁷ amelyben a gazdasági érdekek középpontba állítása összefonódik a náci múlt miatt reflexszerű, a gazdasági hegemon szerepén nem túllépő önkorlátozással. Dohnanyi könyvét tanulmányozva pedig az érveléstől a szóhasználatig meghökkentően ugyanazokkal gondolatokkal találkozunk, mint az Orbán-kormány külpolitikájában. Lehet, hogy már megint túlságosan lelkesen ültünk fel a német vonatra?

Kína és az eurázsiai integráció álma

A többi KKE-i országtól eltérően az utóbbi évtized magyar külpolitikájában középpontba került a keleti nyitás, ami jóval többet jelent, mint előnyös üzleti lehetőségek kiaknázását. Ennek geopolitikai háttérét Bernek (2018) világosan megfogalmazta: „Ha tovább folytatódik a Nyugat oroszfóbiájára épülő, hidegháborús „containment”, vagyis fékentartás politikája, akkor kevés esélyünk van arra, hogy kitörjünk a Nyugat és Kelet közötti ’fogságunkból’. ’Az Oroszország a fő ellenség’ euroatlanti (kiemelten amerikai) szemlélet megakadályozza, hogy az európai és az ázsiai országok között gazdasági együttműködés jöjjön létre, ami alapja lehetne egy új eurázsiai erőter formálódásának.”⁸

Vagyis ellentétben a rendszerváltozás utáni két évtized konszenzusával, nem vagyunk részei a Nyugatnak, hanem a két világ közé bezárva fogságban, amiből az lehetne a kitörés, ha KKE eurázsiai kaputérsséggé válik. A csendes-óceáni térség előtérbe kerülése ellenére, módosított formában felbukkan a skót származású brit földrajztudós Halford J. Mackinder 20. század eleji,

⁷ Németország gazdasági minisztere még 2020-ban is védte a változás kereskedelmen keresztül elvét, amikor nem volt hajlandó határozottan elítélni Kína erőszakos hongkongi fellépését.

<https://www.politico.eu/article/peter-altmaier-defends-berlins-muted-response-to-chinas-crackdown-in-hong-kong-germany/>

⁸ https://mersz.hu/dokumentum/m396kkegeo__8

Euráziára utaló magterület, (heartland) koncepciója. Eszerint ez a terület (akkoriban az Orosz Birodalom területe) a világhatalom szempontjából meghatározó, de ehhez szövetkeznie kell egy kontinentális európai hatalommal (a „belső-övből”), ami Németország lehet. Ennek az elméletnek túlélését nemcsak Berneknél láthatjuk, hanem mind Dohnanyi, mind Friedman fentebb hivatkozott könyvében is nevesítve megjelenik. Egy intézményi elemzéssel foglalkozó közgazdász számára az ukrajnai háborútól függetlenül nyilvánvaló volt, hogy Németország és Oroszország gazdasági és politikai intézményrendszerének különbségei kizárják, hogy az orosz gazdaság képes legyen a német technológiát felszívni, kilépni a nyersanyag exportőr szerepéből és a két ország között olyan hatalmi szövetség jöjjön létre, ami az USA hegemon szerepét befolyásolja.

Berne (2018) Eurázsia koncepciójának már természetesen része Kína, de sem Oroszország, sem Kína esetében a rendszereik természetével, jövőbeli fejlődésével semmilyen aggály nem merül fel, a velük fenntartott kapcsolatoknak semmilyen kockázatát nem mérlegeli, az eurázsiai integráció kizárólag a teret vesztő Nyugattal szemben az új lehetőségként, az ígért földjeként jelenik meg.

A kínai fejlődés kilátásairól a Világgazdasági Tudományos Tanács számára Szunomár (2019) készített alapos, ázsiai növekedési pályákat összehasonlító tanulmányt. Györffy (2021) körültekintően bemutatta az USA és Kína gazdasági és politikai nehézségeit, jövőbeli kockázatait. Ezekben tanulmányokban foglaltakat kiegészítve, az újabb változásokra figyelemmel foglalom össze azokat a jelenségeket, amelyeket Kína geopolitikai, geoökonómiai megítélésénél érdemes szem előtt tartani.

Kína társadalmi-gazdasági fejlődése az imponáló évtizedek után legalább 3 szempontból kritikus szakaszhoz ért:

- Eléri a felzárkózó országok nehézsége, azaz hogy feltorlódva, egyszerre kell megoldani azokat a problémákat, amelyekre az élenjáróknak több évtized vagy évszázad állt rendelkezésre.
- Gazdasági növekedésében modellváltást kell végrehajtania.
- Mindehhez a nemzetközi környezet sokkal kedvezőtlenebb, mint a „nagy mérséklés” (great moderation) évtizedei.

Az első problémára a legnyomasztóbb példa a klímaváltozás. Míg a nyugati országoknak hatalmas infrastrukturális vagyonnal, humán tőkével a hátuk mögött kell szembenézni a kihívásokkal, addig a jóval szegényebb országokat ugyanúgy sújtják a nehézségek. 2022 nyara kíméletlenül megmutatta, hogy a szárazság, a hőség, az apadó folyók, akadozó hajózás és energiatermelés az egész északi féltekét bénítja az USA-tól Európán át Kínáig, a természeti törvények senkire nincsenek tekintettel.⁹ Kínának hasonlóképp „idejekorán” kell megküzdenie az elöregedéssel, amit a saját döntéseik gyorsítottak fel. Noha 2016-tól a korábbi egy gyerek politikával szemben két gyereket engedélyeztek, majd 2021-től hármat, és anyagi támogatással kapcsolták össze, a termékenység nem nőtt. Míg 1994-től a termékenységi ráta 1,6-1,7 között volt, 2020-ra 1,3-ra, 2021-re 1,15-re esett vissza, ami feltehetően összefügg a koronavírus járvánnyal. Ráadásul mostanra ér szülőképes korba az a generáció, ahol az egyke politika miatt

⁹ <https://www.portfolio.hu/global/20220822/1200-eve-nem-latott-katasztrofa-kozeleg-veszelyben-az-egesz-vilaggazdasag-562421>

a lányokat gyakran abortálták, s a normálisan szokásos 106 helyett 120 fiú jutott 100 lánycsecsemőre. 2030 körül várják a kínai népesség maximális értékét, 1,45-46 milliárd főt, és utána a népesség fogyást, amit a munkaképes korúak évi 1,73 %-os csökkenése kísér.¹⁰

A második problémakörben a kulcskérdés (ahogyan a Kínai Kommunista Párt 2021-es határozatában¹¹ szó szerint megfogalmazzák), hogy az újabb erőforrások bevonására alapuló növekedési modell fenntarthatatlan, a növekedés elsődleges hajtóereje az innováció kell, hogy legyen. Ugyanakkor jólismert közgazdasági összefüggés, hogy míg a mezőgazdaságtól az ipar felé történő szektorális átrendeződés termelékenység-növekedéssel jár, addig az ipartól a szolgáltatások felé termelékenység-csökkenéssel. A Világbank tanulmánya (Brandt és szerzőtársai 2020) viszont ezen túlmenő okokat is feltártak, amelyek magyarázzák, hogy 2015-től az átlagos növekedési ráta 7 % alá esett, és ez döntően a teljes tényező termelékenység (TFP, ami tükrözi a technológiai fejlődést) csökkenésének volt betudható. A TFP a válság előtti évtizedben évente 2,8 %-kal nőtt, ami 2008-as globális válság után 0,7 %-os ütemre csökkent. A gyáripárban a piacra történő új belépések száma csökkent és az erőforrások újraelosztása a hatékonyabb vállalatok felé lelassult, ami korábban a TFP és termelékenység növekedésének forrásai voltak. A válságot megelőző évtizedben az állami iparvállalatok termelékenysége kezdett felzárkózni a magánszektoréhoz, de a válság óta ez a folyamat is leállt. A válság miatt elindított gazdasági élénkítés eszközei az állami vállalatok voltak, amelyek infrastrukturális beruházásokat valósítottak meg számtalan olyan támogatással, kedvezményrel, amelyek a puha költségvetési korlát jelenségéhez vezettek. Mindez a hitelkihelyezésekben azt jelentette, hogy az infrastrukturális és ingatlanberuházások kiszorították a magasabb termelékenységű szektorok finanszírozási forrásait. A fizikai tőkébe való állami beruházás olyan mértékű volt, hogy az egy munkásra jutó állami tőkeállomány már eléri az OECD átlagot (Brandt és szerzőtársai 2020). A Világbank tanulmányához hozzátehetjük, hogy az állami beavatkozás visszafogása válságkezelés után egy demokráciában sem egyszerű, különösen nehéz elképzelni, amikor egy egypárti rendszer bürokráciájának a hatalmi érdekei kapcsolódnak hozzá.

Kínában kétségtelenül óriási eredményeket értek el a mélyszegénység megszüntetésében, ami az extenzív növekedési szakasz évtizedeken át tartó magas növekedésének volt köszönhető, és felszívta a képzetlen vidéki munkaerőt. A Világbank 2022. áprilisi közleménye tudatja, hogy 40 év alatt 800 millióval csökkent az 1,90 USD napi jövedelmi szint alatt élők száma.¹² A folytatás azonban nem lesz egyszerű. A 25 és 64 év közöttiek csak 30 %-a fejezte be a középiskolát, vidéken mindössze 11 %, és a gyerekek 70%-a ma is a gyöngye vidéki oktatásban vehet részt. Az utóbbi években a munkaerőkínálat csökkenésével a bérek emelkedtek, amire viszont az ipar külföldre telepített termeléssel és automatizálással reagált. A képzetlen munkaerő kiszorult az informális szektorba, hivatalos kínai adatok szerint a formális foglalkoztatás 2004-ben még az összes városi foglalkoztatás 67 %-át tette ki, 2017-re 44 %-át. Dinamikus munkahelyteremtés a rosszul fizetett, munkaintenzív szolgáltatásokban ment végbe (Roselle és Hell 2020). A közép- és felsőoktatás utóbbi másfél évtizedben történt kiterjesztése ellenére mindezek a folyamatok tartós problémákat vetítenek előre mind a város-vidék, mind a

¹⁰ <https://www.weforum.org/agenda/2022/07/china-population-shrink-60-years-world/>

¹¹ http://www.news.cn/english/2021-11/16/c_1310314611.htm

¹² <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2022/04/01/lifting-800-million-people-out-of-poverty-new-report-looks-at-lessons-from-china-s-experience>

társadalmi rétegek közötti egyenlőtlenségek tekintetében. 2021-ben Hszi-Csin-ping ugyan meghirdette a közös jólét (common prosperity) programját, azonban ennek a keretében nem a jóléti államban ismert, adózson és jóléti transfereken keresztül működő kiegyenlítési mechanizmust indították el, hanem a párt kizárólagos hatalmára veszélyes szereplők megzabolázását, egyes szektorok rendszabályozását.¹³

A 2008-as válság után a nemzetközi gazdasági feltételek Kína számára kedvezőtlenebbé váltak. 2015-ben meghirdették a Made in China 2025 iparfejlesztési programot, amely Kína nemzetközi technológiai függőségének a csökkentését szolgálja. A 2018-ban kezdődő kereskedelmi háború az USA-val ennek új jelentőséget adott. A Covid-19 járvánnyal megakadt gazdasági kapcsolatok tovább ösztönözték a világgazdasági kapcsolatok lazítását. 2020-tól kialakult a kettős áramlás (dual circulation) koncepciója, ami a belső fogyasztás erősítését és a külső kereslet élénkítését jelentette, utóbbit az „Egy övezet, egy út” (Belt and Road Initiative, BRI) programon keresztül (García-Herrero 2021). Az erős összefonódások miatt a leválás (decoupling) nem egyszerű folyamat, de az első jelei a kereskedelmi és befektetési folyamatokban már mérhetők. A deglobalizációt a pénzügyi szektorban még kevésbé érzékelni (García-Herrero és Tan 2020). A BRI nagymértékben lelassult Kína zéró Covid politikája, a határok lezárása miatt, s a forráshiány is hozzájárul, hogy a struktúrafejlesztés háttérbe szorult, és a hangsúly átkerült a hatalmi eszköz jellegére.¹⁴

A Covid-19 fertőzések megállítást kezdettől úgy mutatták be, mint a Nyugattal szembeni felsőbbrendűség bizonyítékát, és ez az ideológiai narratíva kizárta a racionális alkalmazkodást. A lakosság nem szerzett természetes védelmet, a 60 évek felüliek teljes átoltottsága viszonylag alacsony, kiváltképp a 80 éven felüliek körében, ráadásul a régi technikájú oltások határfoka alacsonyabb, mint a nyugati vakcináké.¹⁵ Az egyre fertőzőbb variánsok így egyre nagyobb kockázatot jelentettek az egészségügyi rendszer túlterhelésére. A kínai vezetés ragaszkodása a zéró Covid-politikához a brutális lezárásokkal okozott rengeteg szenvedésen túl a 2022-es gazdasági növekedést lefojtotta, amit a különféle előrejelzések 3-4 % közötti értékre tesznek 2022 nyarán.

Kína az innováció területén is ért el hatalmas eredményeket ért el,¹⁶ ami elvileg biztató a növekedési modellváltáshoz, de minden közgazdasági tudásunk szerint ennek az útnak a folytatásához az egyéni kezdeményezés, szabadság, jogbiztonság erősödése szükséges. Ahogy már fentebb utaltam erre, Hszi-Csin-ping hatalomra kerülése a politikai folyamatok új irányt vettek. Az ideológia szerepe, a politikai központosítás megerősödött az élet minden területén, az ujugorok átnevelő táborokban tartása,¹⁷ a Hongkongnak az egy ország két rendszer keretében 50 évre ígért demokratikus rendszer 25 év utáni kiüresítése¹⁸ a kommunista rendszerek ismert

¹³ Pl. Jack Ma milliárdos, az Alibaba alapító elnöke 3 hónapra tűnt el rejtélyesen 2021-ben.

(<https://www.portfolio.hu/befektetes/20211020/elokerult-kina-egyik-leggazdagabb-embere-szarnyalt-tegnap-az-alibaba-506238>),

¹⁴ Pl. a BRI kapcsolatot kiegészítették egy biztonsági szerződés megkötésével a Salamon-szigeteken, ami lehetővé teszi Kína katonai befolyásának az erősítését. <https://www.bruegel.org/blog-post/new-kind-belt-and-road-initiative-after-pandemic>

¹⁵ <https://ihsmarkit.com/research-analysis/why-mainland-china-sticking-zero-covid-policy.html>

¹⁶ A legutóbbi szenzáció, hogy Kína megelőzte az USA-t mind a kutatási eredmények (tanulmányok, jelentések) mennyiségében, mind a legidézettebb cikkek top 1 %-ában.

<https://www.theguardian.com/world/2022/aug/11/china-overtakes-the-us-in-scientific-research-output>

¹⁷ <https://www.bbc.com/news/world-asia-china-22278037>

¹⁸ <https://www.cfr.org/backgrounder/hong-kong-freedoms-democracy-protests-china-crackdown>

jellemzőit mutatják. Hervainé és szerzőtársai (2022 457-463. o.) egészen bizarr részleteket közölnek a vallások sinaizálásáról, amelynek keretében pl. a keresztény templomokban a Jézus-képeket Hszi-Csin-pingére kellett lecserélni, s a Szentháromságot tanácsos az egyház, a Kínai Kommunista Párt és a Kínai Népköztársaság egységeként értelmezni. Mindezek erősen megkérdőjelezzik, hogy a fentebb bemutatott gazdasági-társadalmi kihívásokat hogyan képes kihordani a rendszer.

A „hanyatló Nyugattal” szemben nemcsak Kína képe egyoldalú a magyar külpolitikai gondolkodásban. Az eurázsiai integráció idealizálása során arról is elfeledkeznek, hogy a térség fejlett országai (Japán, Dél-Korea, Tajvan) ugyanazzal a problémaegyüttesel küzdenek, mint számos fejlett nyugati ország: növekvő egyenlőtlenségek, a társadalom polarizációja, alacsony termékenység, öregedő népesség, a bérek stagnálása, a tényező termelékenység növekedésének lassulása a 2008-as válság óta, amit Lin (2021) a magas jövedelműek csapdájának nevez.

Az ukrajnai háború hatása

Az ukrajnai háború fél éve után nincs kilátás békekötésre, a helyzet rendezésére, azaz az EU-nak, azon belül a KKE-i országoknak hosszabb távon arra a kell berendezkedni, hogy a határai mellett valamilyen intenzitással háborús konfliktus zajlik. Az EU-n belül a KKE-i országok súlya mindenképp nőni fog. Ha a háborúból inkább Ukrajna kerül ki jobb pozíciókkal, akkor azért, mert – Magyarország kivételével – határozottan elkötelezték magukat mellette. Ha Putyin Oroszországa könnyvelhet el több területi nyereséget, győztesként tekinthet magára, akkor a tartós veszélyeztetettségük miatt irányul rájuk több figyelem. Emellett a NATO és az USA partnersége felértékelődik, mert az EU-n belül középtávon nincs kilátás, hogy a francia-német tandem vezető szerepet játsszon akár Lengyelországot bevonva, és az EU képes legyen egy ütőképes külpolitikai stratégia végrehajtására.

Évek óta napirenden levő téma, hogy az EU-nak a világ jelentős hatalmai mellett önálló globális vagy geopolitikai szereplőként kell megjelennie, ha az USA, Kína és más felemelkedő hatalmak mellett meg akarja őrizni/visszaszerezni a nemzetközi befolyását. A háború hatása folytán ettől távolabb kerültünk, mert az orosz kapcsolatok veszélyei iránti vakság a német és a francia vezetési képességekre nem vet jó fényt. Ráadásul a nagy tagállamok vezetése a szankciók okozta gazdasági nehézségektől függetlenül is gyengélkedik. Macron elnök személyes európai reformambíciói mögött nincs belpolitikai támogatása, Olaszországban Draghi gazdasági reformjai a kormányának megbuktatásával megszakadtak. Németország eddig sikeres növekedési modelljének mindhárom külgazdasági lába megbicsaklott. A KKE-i munkaerő fogy és drágul, a kínai piac szűkül, az olcsó orosz energia megszűnt. A gazdasági alkalmazkodás mellett többévtizedes világképét, gondolkodásmódját kell felülvizsgálnia ahhoz, hogy az új helyzetnek megfelelő külpolitikai stratégiát dolgozzon ki. Nem meglepő, hogy Scholz kancellár inkább helyét keresve botorkál, mintsem a világ 4. legnagyobb gazdaságának a hatalmát sugározza. Ezek a kihívások többéves alkalmazkodási folyamatokat vetítenek előre.

Mindazonáltal az EU-t hiba lenne „leírni”, a lassú, körülményes működése hosszabb távon mégis lehet eredményes. A legfrissebb reményt adó példa a koronavírus járvány kezelése. A Covid-19 járvány kitörése után mind az USA, mind Kína jobb válságkezelőnek tűnt, a vakcina beszerzéseknél az EU az USA és a britek után állt sorba a cégeknél. 2 év után egyértelműen az

EU nyerte meg az egészségügyi válságkezelést, a legszerencésebben találta meg az egyensúlyt az élet védelme és a szabadságjogok megőrzése között, legalábbis a nyugat- és dél-európai tagállamokban, ahol a koronavírushoz kapcsolódó többlethalálózása népességarányosan fele az USA-énak. [A KKE-i országok az alacsony átoltottság miatt nem tudták kihasználni, hogy a közös beszerzéssel hozzájuthattak a legkorszerűbb oltáshoz és a nyugati szintre szorítsák a halálózást (Farkas és Rác 2022).] Amint már láttuk, Kína a zéró Covid politikájával csapdába zárta magát. Oroszország népességarányos többlethalálózása – a saját gyártású, korszerű vakcinája ellenére – több mint kétszerese a magas amerikai értéknek (Our World in Data).

A várhatóan hosszú időre befagyott ukrajnai konfliktus következményeként Oroszországgal a normális kapcsolatot belátható ideig nem lehet helyreállítani, legfeljebb valamiféle modus vivendit találni. Az orosz birodalmi igényekről, világhatalmi szerepről szóló önképük és a valóságos teljesítményük között akkora a szakadék, ami szükségképpen rendre újratermeli a frusztrált agresszivitást. A 145 milliós, csökkenő népességű országnak a nyersanyagától megszabadulni képtelen gazdasági rendszerével reális ambíciókat kell találnia ahhoz, hogy valamikor is megbízható partner legyen.

Az orosz magaskultúra iránti csodálat és a közös keresztény hagyományok miatt hajlamosak vagyunk úgy gondolni Oroszországra – még ha a politikai rendszere autoriter is –, ahogy Dohnanyi (2022, 53.o.) megfogalmazta: „Oroszország nem csupán szomszédja Európának, hanem európai jellegű nemzet is”. A háború megmutatta, hogy az emberi méltóságról, az egyes ember életének az értékéről való gondolkodás határát Európában a gótika, a reneszánsz, a reformáció és a felvilágosodás húzza meg, nem pusztán a keresztény tradíció. Annak az elfogadása az orosz társadalom tömegeinek a gondolkodásában, hogy az egyén totálisan alárendelt a birodalom érdekeihez képest, a hagyományos ázsiai társadalmakéhoz áll közel. Az ukrajnai háború óta tartó emigrációs hullám tovább gyöngíti a nyugatos gondolkodás bázisát.

Mindehhez hozzátehetjük, a világpolitikai színtér már az ukrajnai háború előtt is aggasztó volt. A mögöttes folyamatok mélyebbre nyúlnak vissza, de a 2008-as válság utáni másfél évtizedben váltak szembetűnővé. Az emberiség a klímaváltozás közepette a földtörténet 6. kihalási eseménye felé bandukol, aminek maga a homo sapiens is tárgya lehet. A világ meghatározó hatalmaitól elszánt, jövőre irányuló, proaktív vezetésre lenne szükség a túlélés érdekében, ehelyett egyre inkább a nosztalgiák bűvöletébe kerültek, nem csak az imént tárgyalt Oroszország. Az USA erejét kritikusan gyöngíti a mélységes belpolitikai megosztottság. A republikánusok a „régivágású Jenki Amerikát” akarják megmenteni, amire annyi esélyük van, mint Apponyinak volt a történelmi nagy Magyarország megmentésére az asszimilációs törvényekkel. Az angol toryk egy részének alig rejtett, Brit Birodalomból örökölt öntudata kiléptette az Egyesült Királyságot az EU-ból, gyöngítve az egész euroatlanti térséget. A francia uniós reformpolitika hatékonyságának nem tesz jót, hogy uniós szerepvállalása az elveszett nagyhatalmiság kárpótlásának tűnik, ahogy ezt Macron 2017 szeptemberében, a párizsi Sorbonne egyetemen meghirdetett Európa-programjából és annak elmaradt megvalósításából láttuk. A sorból a sikeres, felemelkedő Kína sem válik ki, a múlt veszteségei, sérelmei itt is identitásképzők. A Kínai Kommunista Párt megalakulásának 100 éves évfordulójára kiadott, fentebb már idézett határozata szerint az 1840-es ópiumháborúval kezdődő nyugati agresszió, az évszázados nagy megaláztatás (great humiliation) az 5000 éves kínai történelem legpusztítóbb szenvedését hozta, amitől a Kínai Kommunista Párt szabadított meg és újította meg Kínát. A nosztalgiák rendre összekapcsolódnak azzal, hogy a társadalom egésze vagy

egyes csoportjai valamilyen szempontból áldozatnak tekintik magukat, ami passzivitáshoz, a tárgyilagos önreflexió hiányához vezet. Az áldozatiság érzésére építő politika már nem KKE-i sajátosság, világjelenség lett.¹⁹ Németországot a náci múlttal való szembenézés megóvta a nosztalgiaíktól, de 2005-től 16 éven át tartó kancellársága alatt Merkel kifejezetten a Helmut Schmidt féle, „akinek víziói vannak, menjen orvoshoz” szemlélethez tartotta magát, és politikai tehetségét az EU-ban a napi konfliktusok megoldására fordította.

A nemzetközi kapcsolatok elmélete és a geopolitikai kihívások tematizálása

Ebben a nem túlságosan biztató helyzetben feltehetjük a kérdést, milyen szellemi arzenál áll rendelkezésre a problémák tematizálására. A geopolitikai, ill. globális kihívások megoldása alapvetően a társadalmi-gazdasági-politikai folyamatok függvénye, de az sem mellékes, hogy a nemzetközi kapcsolatok elmélete milyen kereteket kínál. A következőkben semmiképp nem a nemzetközi kapcsolatok elméletének nemzetközi szakirodalmáról, annak állásáról adok áttekintést. Ezt politológus kollégák képesek megtenni. Azt mutatom be, amit az újabb hazai szakkönyvek tükröznek (pl. Egedy 2017, Hervainé és szerzőtársa 2022, Szilágyi 2018), illetve amiről az utóbbi néhány év turbulens időszakában olvasott elemzések, hallgatott podcastok alapján is úgy érzékelttem, hogy az nemzetközi kapcsolatok szakértői a konkrét helyzetekre alkalmaznak. Ezek alapján számomra ma, Magyarországon bizonyosan a realista iskola tűnik a főáramnak.

A közgazdász olvasó számára meglepő felfedezni, hogy a két tudományterület főáramát mennyire hasonló gondolati korlátok jellemzik. Ahogy a főáramú közgazdaságtan a gazdasági szereplőknél egyetlen motívummal számol, a haszonmaximalizálással, úgy a nemzetközi kapcsolatok főárama, a realista iskola a hatalommaximalizálással.²⁰

A nemzetközi viszonyok tudományos igényű vizsgálata az első világháború után, annak hatására kezdődött. Az értékalapú világrend (idealizmus) és az államok kizárólag érdek és hatalom vezérelt viselkedésének feltételezése (realizmus) kezdettől fogva egymást kizárva jelent meg. Az előbbi legismertebb képviselője Woodrow Wilson amerikai elnök volt, míg a realista iskolát az angol E. H Carr és az amerikai Hans Morgenthau indították el az 1930-40-es években. A neorealista a 21. század elején is a hegemonia, a kontroll és az erőegyensúly fogalmaival írják le a nemzetközi kapcsolatokat. A neoliberalizmus és a neoidealizmus a hajdani idealizmushoz hasonlóan azt feltételezik, hogy a demokratikus államok egymás ellen nem alkalmaznak erőszakot, tehát a béke feltétele a liberalizmus eszméinek elterjedése. Utóbbiak befolyása a hidegháború végén, a „történelem végének” eufóriája idején volt erős. Az érdekek és értékek komplexitását az ezredfordulón a konstruktivista irányzat próbálta megragadni (Egedy 2017).

¹⁹ Áldozatok az amerikai fehér férfi munkások, a kolonializmus hagyatékát hordozó színesbőrűek, a nemi kisebbségek, a francia sárgamellényesek, stb. Lassan már nagytóval kell keresni olyan réteget, amelyik az nem az áldozat szerepével összefüggésben határozza meg magát.

²⁰ A haszonmaximalizálásra alapuló modellek elégtelenségét fájdalmasan megmutatta a 2008-as világgazdasági válság. A FED akkori elnöke, Alan Greenspan 2009-ben csalódottan számolt be arról egy közgazdasági rendezvényen, hogy ő is hitt a pénzügyi szabályozás mögött álló matematikai modellekben, amelyekben a racionális haszonmaximalizáló szereplők elegendő tartalékot képeznek és aktívan ellenőrzik és menedzselik a kockázataikat (The Economic Club of New York, 102nd Year, 401st Meeting, February 17, 2009, <https://www.econclubny.org/documents/10184/109144/2009GreenspanTranscript.pdf>). A közgazdaságtan mostanra jutott el addig, hogy az ember valóságos viselkedését modellezni szándékozó viselkedési közgazdaságtan már nem számít heterodox irányzatnak.

Olvasatomban az idealizmus- realizmus elméleti szembenállása megakadályozta, hogy egy olyan paradigma alakuljon ki, amely képes szilárd keretet adni a rövid távú hatalmi érdekek és hosszú távú, érték alapú nemzetközi rend összehangolásához. Ráadásul míg a közgazdászok számára a haszonmaximalizálás a közgazdasági vizsgálatok módszertani eszköze, addig a realista iskolában a hatalommaximalizálás maga a teljes valóság. Ezek után pl. az amerikai külpolitikusok olyan korszakos tekintélye, mint Kissinger (2015) elméleti háttér nélkül próbálkozik a realizmus (Theodore Roosevelt elnöksége) és az érték alapú gondolkodás (Woodrow Wilson elnöksége) összeillesztésével. Az amerikai gyakorlati politizálást inkább ez jellemezte. Magyarics (2021) részletesen bemutatja, hogy az amerikai külpolitikában milyen szervesen összekapcsolódott a kivételességből fakadó, gyökereiben keresztény küldetéstudat a hatalmi érdekek érvényesítésével.

A mai magyar külpolitikában egyértelműen a realista iskola szellemisége uralkodik, annak is a kizárólag érdekekben gondolkodó offenzív realista ága,²¹ ami azért nehezen érthető, mert ha az az attitűd válna általánossá az EU-ban, amit a magyar külpolitika képvisel, és nem potyautasként művelné, akkor az ilyen kisebb országok lennének az elsődleges kárvallottjai, a nemzetközi szintéren pedig visszatérnénk a „jaltai logikához”. Ez már egy másik világ ahhoz a korszakhoz képest, amelyet Martonyi János külügyminisztersége fémjelzett, aki határozottan és egyértelműen az érték alapú realizmust képviselte (Martonyi 2018).

A nemzetközi kapcsolatok elméletének másik szembeötlő sajátossága, hogy hiányzik a fejlődés gondolata. A közgazdasági főáram gyöngye pontjai között is ott van a fejlődés jelenségének beépítése a közgazdasági modellekbe. De még egy edzett közgazdász is megütődik azon, hogy úgy hivatkoznak Thuküdidészre vagy Machiavellire, mintha a gondolataik ma közvetlenül alkalmazhatók lennének, azt sugallva, hogy a hatalom természete örök. Pl. Dohnanyi (2022) azzal mentegeti Kína mai erőszakos kereskedelmi praktikáit, hogy a 17. században a Brit Kelet-indiai Társaság sem volt különb. Érdekes lenne, ha valaki, akit rajtakapnak, hogy a napszámosait rabszolgaként tartja, azzal védekezne a bíróságon, hogyha a 19. századi USA-ban megtehették, ő miért ne.

A mai problémák tematizálásához további nehézség, hogy a főáramú realizmus nem vizsgálja rendszerszemléletben az állam belső viszonyainak és a nemzetközi kapcsolatok kölcsönös egymásra hatását. Az újítások legfeljebb arra szorítkoznak, hogy a nemzetközi szervezeteket és a multinacionális vállalatokat beemelik az aktorok közé. A hatalmi érdeket követő állam éppúgy egy feketedoboz, mint a profitmaximalizáló vállalat a mikorökonómiában. Holott világosan látszik, hogy túl hamar reméltük, a hidegháború végével a rendszerek közötti versenynek vége. Nemcsak arról van szó, hogy a mai technika, az internet világa az ellenfél, ellenség politikai rendszerének destabilizálására, dezinformálásra olyan lehetőséget ad, amiről a szovjet időkben álmodni se lehetett. A kínai zéró Covid politikánál láttuk, hogy egy teljesen bel- és szakpolitikai kérdést is a rendszerek közötti verseny kontextusában értelmeztek és a nyugatival szemben a saját rendszerük felsőbbrendűségének a bizonyítására próbáltak felhasználni.²²

²¹ Az Orbán-kormány ezt a filozófiát nyíltan és világosan meghirdette. <https://www.vg.hu/vilaggazdasag-magyar-gazdasag/2015/03/orban-nem-az-ertekek-hanem-az-erdekek-szamitanak>

²² A 2010-es évektől a kínai vezetés először a nemzetközi kapcsolatokban, majd mindent átfogó elvként vezette be az emberi biztonságot, amit csak egy központi kormányzat biztosíthat és közösségi, nem egyéni szinten, ezzel

Dekonstrukció helyett rekonstrukció

A világpolitikai rendszer jövőjének nem az az alapvető kérdése, hogy az USA hidegháború utáni szuperhatalmi pozíciójában elmozdulás megy-e végbe, aminek a majdani elkerülhetetlenségével Kissinger és Brzezinski már az 1990-es években is tisztában volt (Szilágyi 2018). Az alapvető kérdés az, hogy ha más szereplők mint pl. Kína és India nagyobb szerephez jutnak, fennmarad-e a szabályalapú világrendre törekvés, amit Oroszország az ukrajnai invázióval alapjaiban rendített meg. Amikor akár Kína, akár Oroszország (Törökország stb.) azt követeli a nemzeti szuverenitás nevében, hogy az USA, a Nyugat ne akarja a saját normáit másokra ráerőltetni, akkor mindig oda lyukadunk ki, hogy vannak-e olyan univerzális normák, emberi jogok, amelyeken minden kormány tevékenysége mérhető. Ha nincsenek ilyen univerzális normák, akkor nincs, ami a nemzetközi konfliktusok kezelésének normatív alapja lehetne. Az orosz példa mutatja, ha nem vesznek tudomást univerzális normákról, akkor egy ország belső ideológiája („az orosz világ helyreállítása”) bármikor felhatalmazhat akár egy területszerző háborúra. Amikor arról gondolkodunk, hogy egy emberi jogokra épülő világrend mennyiben tartható fenn, szembesülnünk kell a ténnyel, hogy a Freedom House 2022-es jelentése szerint míg 2005-ben a világnépességének 46 %-a élt teljesen szabad rendszerben és 17,9 % részben szabad rendszerben, 2021-re 20,3 %-ra csökkent az előbbi és 41,3 %-ra nőtt az utóbbi típusú rendszerben élők száma.

Az emberi jogokon alapuló világrend megerősítésének azonban nyugati részről is vannak akadályai. Az emberi jogok képviselőit a nyugati világ az USA-val az élen ellentmondásosan viselkedett. Maga Kissinger (2015) nevezte az USA-t Janus-arcú szuperhatalomnak. Az emberi jogok éppúgy motiváltak önzetlen társadalmi szervezeteket, aktivistákat, segélyprogramokat, mint ahogy ideológiaként használták a leggátlástalanabb hatalmi törekvésekhez. Ennek következménye nagyon jól látszik az orosz szankciókról szóló ENSZ szavazásokon, amelyeken a feltörekvő országok – népességüket figyelembe véve – nagy többségükben tartózkodnak. Emögött nemcsak gazdasági érdekek, kényszerek vannak, hanem a gyarmati emlékek, valamint a hidegháborúban szerzett tapasztalatok, amikor az USA a cél szentesíti az eszközt alapon a kommunizmus feltartóztatására kegyetlen rezsimeket is támogatott.

A hitelességi probléma mellett az emberi jogok elméleti megalapozása is megrendült. Az egyik oldalon a progresszív baloldal ellentmondást nem tűrő vehemenciával határozza meg az emberi jogok listáját egyoldalúan hangsúlyozva a nemi identitást, ami nem segíti az emberi jogokra épülő világrend nyugati országokon kívüli vonzerejének növekedését. A másik oldalon a relativizáló posztmodern gondolkodás aláásta az emberi jogok mögött álló szellemi építményt. Eszerint a nagy világmagyarázatok, a metanarratívák a fennálló társadalmi rendszer legitimálását szolgálták, ezért az általuk használt fogalmakat dekonstruálni kell, azaz lebontani és újraépíteni. Ennek eredményeképp kiderül, hogy nincs biztos tudás, nincsenek univerzalizálható eszmerendszerek, nincsenek metaszabályok, metanyelv, ami a töredezettségek körüli diskurzust összefoghatja. Márpedig az emberi jogok mögött is ilyen dekonstruálandó fogalmak állnak.

elhatárolva a nyugati egyéni szabadságjogoktól (Zhang 2022). A Covid-19-től megvédő, biztonságot adó narratíva erre a háttérre épült.

Az ukrajnai fegyverroportás árnyékában elhalványul a soft power jelentősége, de nem szabad megfeledkeznünk róla. Ha a nyugati világ az értékeit meg akarja őrizni, akkor az emberi jogokra épülő világrend szellemi kereteit rekonstruálni kell. Ez egyrészt magában kell hogy foglalja a kolonialista múlt és a fentebb említett Janus-arcú magatartás önkritikus, de a történetiséget figyelembe vevő reális értékelését, egy ehhez szükséges paradigma kidolgozását. Másrészt vissza kell térni az európai filozófiai gondolkodásnak ahhoz a tradíciójához, amely szerint vannak antropológiai konstansok, és az emberi jogok eszméjével ezeknek megfelelő társadalomszerveződésekhez jutottunk el, és ezért ezek akkor is univerzálisan érvényesek, ha a változó történelmi-társadalmi körülmények között a konkrét tartalmukat időről-időre újra kell definiálni. Hozzátehetjük, hogy sem Kína, sem más kultúra nem mutat fel olyan alternatív gondolati keretet, ami a globális kihívások globális kezelésének normatív alapja lehetne a nemzetközi kapcsolatokban.²³ Ugyanakkor az amerikai, nyugati hegemonia gyöngülésével az emberi jogokra épülő világrend konkrét, mai tartalmának meghatározása csak nemzetközi dialógusban születhet meg. A közgazdasági Nobel-díjas, indiai származású Sen (2003) elemzése biztató ehhez. Ha az emberi jogok mai eszméje Nyugaton is fejlődött ki, azt hogy az ázsiai értékek végletekig tekintélyelvűek, a hatalmon levők hangoztatják. Az ázsiai szellemi hagyomány ennél sokkal összetettebb, a szabadság, a tolerancia gondolata sok évszázadra visszamenően fellelhető benne.²⁴

Elméletileg már Kissinger (2015) számára is világos volt, hogy az USA számára a világrend megteremtése egyszerre kell hogy jelentse az egyetemes elvek alapelvek tiszteletét és más térségek történelmének és kultúrájának elismerését. Az amerikai kivételesség szellemisége és a mai társadalmi polarizáltsága azonban nem kedvez ennek a megközelítésnek. Az EU számára sokkal testhez állóbb feladat lenne a fentebb körülírt rekonstrukció kezdeményezése. A 2021-ben a fejlődő országok felé útjára indított Global Gateway fejlesztési programjától nem áll távol az ehhez szükséges szellemiség. KKE aktív szerepet játszhatna ebben a folyamatban. Egyrészt a nyugati civilizáció részese, és a 20. század rettenetes traumái megtaníthatták az emberi jogok értékére. Másrészt nagyon jól ismeri a nyugati minták másolása és a saját út megtalálásának dilemmáit.

Összegzés

A fentiek alapján megfogalmazhatunk néhány következtetést, amelyek térségünk helyzetét, mozgásterét meghatározzák a következő években.

- Alapvető érdekünk lenne a világgazdasági blokkosodás elkerülése és távolról sem csak gazdasági szempontból. A gazdasági összefonódások nem óvnak meg feltétlenül a katonai konfliktusoktól, de az elkülönülés, leválás esetén megnő a katonai kalandorság, a háborúk veszélye. Ennek ellenére számolni kell az ilyen kedvezőtlen folyamatok erősödésével. KKE helye ebben az esetben egyértelműen a nyugati világban van, és

²³ A 2010-es évektől a kínai vezetés először a nemzetközi kapcsolatokban, majd mindent átfogó elvként vezette be az emberi biztonságot, amit csak egy központi kormányzat biztosíthat és közösségi, nem egyéni szinten értelmezhető, ezzel elhatárolva a nyugati egyéni szabadságjogoktól (Zhang 2022). A Covid-19-től megvédő, biztonságot adó narratíva erre a háttérre épült.

²⁴ Sen (2003) rámutat arra, hogy jelentős különbségek vannak pl. az indiai és a kínai kulturális hagyomány között. Továbbá a középkorban voltak olyan időszakok, amikor az iszlámban a vallási tolerancia inkább jelen volt, mint Európában, ahol az emberi jogok eszméi korántsem egyenes vonalú fejlődés eredményeképp jöttek létre. Sen a történelmi megalapozása alapján egyetemes érvénnyel összeköthetőnek tartja a fejlődést és a szabadságot.

Magyarország kivételével nem várható, hogy ezzel kapcsolatban másutt kétely merüljön fel.

- A blokkosodás bekövetkeztére, mélységére erőteljes hatással lesznek mind Kína, mind az USA belpolitikai és gazdasági folyamatai. Kína esetében – amely a saját kivételességéről egy cseppet sincs kevésbé meggyőződve, mint az USA – mindig el szokták mondani, hogy nem küldetéstudatú állam, nem akarja a saját modelljét terjeszteni. Ha a kínai sajátosságokra épülő berendezkedését nem is akarja exportálni, a saját politikai rendszerét viszont azzal próbálja biztosítani, hogy a kritikai viszonyítási pontot jelentő demokráciákat visszaszorítandó az autoriter rendszereket támogatja, ami a blokkosodást előmozdíthatja. Különösen, ha a várakozásoknak megfelelően Hszi-Csin-ping 2022-ben megszerzi a pártvezetést. Az USA pozíciójára hatással lesz, hogy a Biden elnök által elfogadtatott infrastruktúrafejlesztési, valamint a jelentős környezetvédelmi és az ezáltal technológia- és iparfejlesztő programot is tartalmazó inflációcsökkentési törvény (Inflation Reduction Act of 2022) mennyire lesz sikeres, vagy mennyire lesz áldozata egy esetleges 2024-es republikánus győzelemnek. Ukrajnát viszont egy republikánus elnök sem hagyhatja magára, mert a dicstelen afganisztáni kivonulás után az amerikai geopolitikai vezető szerep tekintélyét teljesen aláásná.
- A két legerősebb geopolitikai szereplő problémáit áttekintve, kevésbé látszik valószínűnek, hogy akár az USA, akár Kína mint hegemon „túlnyeri” magát. Megítélésem szerint reálisabb veszély a dezintegráció, a gazdasági kapcsolatok lazulása, azoknak a rendezett kapcsolatoknak a felbomlása, amelyek a globális problémák (pl. klímaváltozás, nyersanyaghiányok, járványveszélyek) kezeléséhez kellenének. Ha tényleg hanyatlásról kell beszélnünk, akkor az az egész ma ismert civilizációkra fog vonatkozni.
- A dezintegráció kézzel fogható lehetősége, már megindult folyamatai miatt életbe vágóan fontos a szabály alapú nemzetközi rend megmentése. A közös játékszabályokban való megegyezést nem helyettesítheti, hogy a racionális haszonmaximalizáló nagyhatalmak az egyensúly érdekében – legalábbis a realista iskola defenzív ága szerint – korlátozzák magukat. A játékszabályok stabilitását, kiszámíthatóságát akkor sem pótolja, ha jól ismerjük a szankcionálás problematikáját a nemzetközi jogban. Más egy normát megsérteni és más egy norma létezését tagadni. KKE elemi érdeke az emberi jogokon alapuló nemzetközi rend támogatása.
- Feltételezve, hogy az EU, ezen belül Németország képes azokra az átalakulásokra, alkalmazkodásokra, amelyeket az ukrajnai háború magával hozott, akkor a német gazdasági modell változása alkalmazkodási kényszereket követel majd a ráépülő KKE-i gazdaságoktól. Ha Lengyelország képes felőni a feladathoz, akkor a jelenlegi átalakulást kihasználva a francia-német „gravitációs központ” tartósan kelet felé mozdulhat. Ez kiegyensúlyozottabbá tehetné az EU működését.
- A magyar külpolitika az ukrajnai háború óta sem változtatott az irányvonalán, és abban reménykedik, hogy az energiaszankciók nyomán bekövetkező gazdasági válság kikényszeríti a visszarendeződést, és a korábbi világértelmezése, helyzetértékelése visszanyerheti a relevanciáját.

Irodalom

- Berneking Ágnes (2018) Közép- és Kelet-Európa a 21. század geopolitikai/geoökonómiai stratégiáiban. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Brandt, Loren – Litwack, John – Mileva, Elitza – Wang, Luhang – Zhang, Yifan – Zhao, Luan (2020) China's Productivity Slowdown and Future Growth Potential. World Bank. Policy Research Working Paper 9298.
- Brzezinski, Zbigniew (1999) A nagy sakktabla. Amerika világelsősége és geostratégiai feladatai. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Bundesverband der Deutschen Industrie (2019) Partner and Systemic Competitor – How Do We Deal with China's State-Controlled Economy? BDI Policy Paper.
- Dohnanyi, Klaus von (2022) Nemzeti érdekek. Útmutatás a német és az európai politika számára a globális átalakulások korában. Habsburg Ottó Alapítvány.
- Európai Bizottság és Unió Külügyi és Biztonságpolitikai Főképviseelője (2019) Az EU és Kína – stratégiai kilátások. JOIN(2019) 5. https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/communication-eu-china-a-strategic-outlook_hu.pdf
- Farkas Beáta - Rácz Tamás (2022) Mind the gap! The socio-political background of the differences in Covid-19 mortality in Europe. Kézirat
- Freedom House (2022) Freedom in the World 2022. https://freedomhouse.org/sites/default/files/2022-02/FIW_2022_PDF_Booklet_Digital_Final_Web.pdf
- Friedman, George (2015) A következő évtized. New Wave Media Kft.
- García Herrero, Alicia (2021) What is Behind China's Dual Circulation Strategy? China Leadership Monitor, Fall 2021 Issue 69 <https://www.prcleader.org/herrero>
- García-Herrero, Alicia – Tan, Junyu (2020) Deglobalisation in the context of United States-China decoupling. Bruegel Policy Contribution 2020/21.
- Győrffy, Dóra (2021) Amerika vagy Kína hanyatlak? In: Ágh, Attila (szerk.) Az új világrend kialakulása - Az EU-USA-Kína hatalmi háromszög. Noran Libro Budapest, 145-167. o
- Egedy Gergely (2017) Bevezetés a nemzetközi kapcsolatok elméletébe. HVG-ORAC Lap és Könyvkiadó Kft.
- Hervainé Szabó Gyöngyvér – Suha György – Szatmári Péter (2022) A globalizáció selyemutas és atlanti ösvényei. L'Harmattan – Kodolányi János Egyetem, Budapest
- Hirschman, Albert O. (1998) Az érdekek és a szenvedélyek. Budapest, József Műhely Kiadó.
- Kissinger, Henry (2015) Világrend. Antall József Tudásközpont, Budapest
- Lin, Syaru Shirley (2021) Taiwan in the high-income trap and its implications for cross-Strait relations, In: Thornton, Mariah – Ash, Robert – Fell, Dafydd (eds.) Taiwan's Economic and Diplomatic Challenges and Opportunities. Routledge 49-77. o.

Lipset, Seymour Martin (1959) Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy, *American Political Science Review* 53. évf. 69–105. o.

Magyarics Tamás (2021) Az Egyesült Államok külpolitikájának küldetéses természete. *Vigilia* 86. évf. 1. sz. 2-8. o.

Martonyi János (2018) Nyitás és identitás. Geopolitika, világkereskedelem, Európa. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged

Matthes, Jürgen (2022) China-Abhängigkeiten der deutschen Wirtschaft: Mit Volldampf in die falsche Richtung, *Institut der deutschen Wirtschaft, IW-Kurzbericht Nr. 68/2022*

National Intelligence Council (2021) *Global Trends 2040*.

https://www.dni.gov/files/ODNI/documents/assessments/GlobalTrends_2040.pdf

Rozelle, Scott – Hell, Natalie (2020) *Invisible China: How the Urban–Rural Divide Threatens China's Rise*. University of Chicago Press, Chicago, IL

Sen, Amartya (2003) *A fejlődés mint szabadság*. Európa Könyvkiadó, Budapest

Szilágyi István (2018) *A geopolitika elmélete*. Pallas Athéné Books, Budapest, 2018

Szunomár Ágnes (2019) Gazdasági csodák/gazdasági csapdák – Kínai növekedési kilátások a japán és dél-koreai példa tükrében In: Török Ádám – Szanyi Miklós (szerk.): *Trendek és töréspontok – Világgazdasági tükör* (Akadémiai Kiadó, Budapest)

Zhang, Chi (2022) *Human security in China. A Post-Pandemic State*. Palgrave Macmillan